

PSIXOLOGIYADA SHAXSIY QADRIYATLARNI O'RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI

Kurbaniyozova Ra'no Yuldashevna

Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi.

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola psixologiyada shaxsiy qadriyatlarni o'rganishning nazariy va metodologik asoslari tahlil qilingan. Shaxsiy qadriyatlar inson hayotidagi muhim motivatsion omil sifatida qaralib, ular shaxsning xulq-atvori, qarorlari va hayotiy maqsadlarini belgilashda markaziy o'rin tutishi ta'kidlangan. Maqolada bir qancha olimlarning qadriyat nazariyalari asosida qadriyatlarning shakllanishi va rivojlanish jarayonlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: *qadriyat, shaxsiy qadriyatlar, qadriyat va me'yor, qadriyat va maqsad, terminal qadriyatlar, instrumental qadriyatlar, qadriyatlar nisbiyligi, motivatsion asos, xulq-atvor.*

ANNOTATION

This article analyzes the theoretical and methodological foundations of studying personal values in psychology. Personal values are regarded as an important motivational factor in human life, playing a central role in shaping an individual's behavior, decisions, and life goals. The article examines the formation and development processes of values based on the theories of various scholars.

Keywords: *value, personal values, value and norm, value and purpose, terminal values, instrumental values, relativity of values, motivational basis, behavior.*

АННОТАЦИЯ

Данная статья анализирует теоретические и методологические основы изучения личных ценностей в психологии. Личные ценности рассматриваются как важный мотивационный фактор в жизни человека, подчеркивается их центральная роль в формировании поведения, принятии решений и определении жизненных целей личности. В статье рассматриваются процессы формирования и развития ценностей на основе теорий ценностей нескольких ученых.

Ключевые слова: *ценность, личностные ценности, ценность и норма, ценность и цель, терминальные ценности, инструментальные ценности, относительность ценностей, мотивационная основа, поведение.*

KIRISH

Shaxsiy qadriyatlar psixologiyada shaxsning muhim komponenti bo'lib, ular insonning hayotiy maqsadlari, motivlari va qarorlariga asos bo'ladi. Qadriyatlarni o'rganishning nazariy asoslarini quyidagi ma'lumotlarda ko'rishimiz mumkin.

“Qadriyat” tushunchasiga xorijlik olimlarning ishlarida keng qamrovda e'tibor berilgan Jumladan, M. Veber, E. Dyurkgeyim, T. Parson, G. Rikert, P.A. Sorokin, A.Dj. Toynbi, U. Tomas va F. Znanetskiy, O. Shpengler, M. Rokich, 1973 va boshqalar. Ular dunyo tarixini va o'zgarib borayotgan sivilizatsiyalarni tahlil qilishda har bir ijtimoiy rivojlanishning sifat jihatidan o'ziga xosligini aniqlashga intilganlar. Shu bilan birga, ularning yondashuvlariga ko'ra, jamiyat - bu har bir xalqning ruhini aks ettiradigan e'tiqodlar va qadriyatlar tizimidir. Demak, jamiyatni o'rganish uchun uning ijtimoiy hayotining asosini tashkil etuvchi qadriyatlarni o'rganish zarur.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

E. Dyurkgeyim va M. Veber qadriyatlarni jamiyatning tuzilmasi va hayotiga kiritganlar, jamiyat esa «amalga oshirayotgan tizimni saqlab qolish, boshqarish va barqarorligini saqlash uchun tartibga soluvchi va amalda majburiy qonunlar yig'indisini yaratadi» [5] va shu bilan ularning eng muhim tartibga soluvchi funksiyasiga e'tibor qaratganlar.

M. Veber nazariyasiga ko'ra, inson hayoti xilma-xil va o'zgaruvchan, unda doimo yangi voqealar ro'y beradi. Shu bilan birga, u har doim o'zgarib boruvchi motivlar va niyatlar bilan boshqariladi. Shuning uchun insonlarning qanday niyatlari borligini, qanday maqsadlarga intilishayotganini, ularning qadriyatlari nimalardan iboratligini tushunish zarur. Aynan maqsadlar va niyatlar inson harakatlariga va ijtimoiy hodisalarga ahamiyat beradi. Jamiyat motivlar va qadriyatlar dunyosini tashkil etadi. Jamiyatdagi barcha qonunlar ko'rsatiladi va ular ma'lum qadriyatlarni amalga oshirish vositalari hisoblanadi [1].

Motivatsion asosda xulq-atvorni tahlil qilish T. Parsonning ishlarida taqdim etilgan. Uning yondashuviga ko'ra, «qadriyatlar jamiyat tizimlarining namunani saqlash va qayta tiklash funksiyasini bajarishda yetakchi o'rin tutadi, chunki ular boshqa hech narsa emas, balki ijtimoiy tizimning kerakli turini ifodalovchi tasavvurlar bo'lib, ular subyektlar tomonidan ma'lum majburiyatlarni bajarish jarayonlarini tartibga soladi» [3,270-b] Muallifning fikriga ko'ra, hech bir jamiyat, tarixdagi hech bir voqea, hech bir ijtimoiy xulq-atvor sxemasi motivlar, ularni tushuntiradigan omillar ochilmasa, ma'nolashmaydi. Shu bilan birga, asosiy o'rinda qadriyatlar motivatsiyasi turadi. Qadriyatlar tizimlari, qadriyatga oid qarashlar tarixan va mintaqaviy jihatdan farqlanadi. Shunday qilib, T. Parson qadriyatlar tizimlarining nisbiyligini ta'kidlaydi.

Jamiyat qadriyatlarini o'rganishda yetakchi o'rinlardan birini P.A. Sorokinning ishlarida egallaydi, u ijtimoiy xulq-atvor faktorlarini tahlil qilish asosida jamiyat hayotining mexanizmini ochib berishga intilgan. P.A. Sorokin tomonidan odamlarning birgalikda yashashini turli darajadagi va shakldagi bog'liqliklar tizimi sifatida tushunilgan. Bunday zarur bog'liqliklar orasida, iqtisodiy, madaniy, biologik, hududiy kabi, eng muhim ijtimoiydir. Uni «shaxslarning psixologik o'zaro ta'siri, ularning xulq-atvor harakatlarida amalga oshiriladi» deb ta'riflagan. Xulq-atvor harakatlarining xilma-xilligi orasida har doim ijtimoiy nazorat mexanizmini, ma'lum standartlar va ijtimoiy sanksiyalarni topish mumkin. Ular guruhning mavjudligini tartibga soluvchi subkultura tashkil qiladi. Turli nazorat mexanizmlarining o'zgarishida tarixiy jarayonning mohiyati yotadi. Shunday qilib, ijtimoiy xulq-atvor shakllarining barqarorligi, xulq-atvorning ijtimoiy-motivatsion jihatlari va qadriyatlar tizimining dominant tizimiga bog'liqdir [6].

Shaxsiy qadriyatlar- bu faqat jamiyatning moddiy va ruhiy qadriyatlarining shaxs ongida tanlab aks etishi emas, balki shaxsiy qadriyatlari shaxsga nisbatan "tashqi" deb ko'rinadigan atrof-muhit komponentlari ham bo'lishi mumkin, va bu juda aniq tashqi qobiqqa ega bo'lgan narsalar misolida ko'rsatilishi mumkin. Odamning kiyimi, uning narsalari, turmush joyi, oilasi, bolalari - bularning barchasi shaxsiy qadriyatlari bo'lishi mumkin. Shu tariqa, shaxsiyatning qadriyatlari jamiyatning qadriyatlarining faqat variantlari emas, agar invariant deb cheklangan qadriyatlar ro'yxatini yoki ularning boshqa iyerarxik tashkilotini tushunsak. Shaxsiyatning qadriyatlari, guruhning qadriyatlari kabi, asosan jamiyat qadriyatlarining konkretlashuvi bo'lib, bu konkretlashuvning ko'rinishi, shaxsning ijtimoiy tizimdagi o'rni va uning rivojlanish darajasiga bog'liqdir. Qadriyatlarni o'zlashtirish orqali shaxs ularni subyektiv mazmun bilan to'ldiradi.

Qadriyat va me'yor tushunchalari o'rtasidagi farqlarga to'xtalib o'taylik, chunki ular ko'pincha bir xil ma'noda ishlatiladi, lekin ularning farqlari ko'rsatilmaydi. Ayniqsa, axloqiy me'yorlar va ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar o'rtasidagi farqni ko'rish juda qiyin (qadriyatlar, maqsadlar va me'yorlar o'rtasidagi farq yanada aniq ko'rinadi: me'yorlar, masalan, moddiy narsalarda namoyon bo'lishi mumkin emas). Qadriyatlarga xizmat qilish hurmatga sazovor, me'yorlarni bajarmoq esa eng yaxshi holatda faqat ma'qullanadi. Me'yorlar shunday tashkil etilganki, odatda, barcha me'yorlarni bir vaqtning o'zida bajarish imkoniyati mavjud bo'ladi, agar bunday imkoniyat bo'lmasa, tizimning qarama-qarshiligi haqida gapiriladi. Shu bilan birga, odatda, bitta qadriyatni boshqa qadriyatlar uchun qurbon qilish holatlari mavjud bo'ladi, va bu holat na qadriyatlar tizimiga, na shaxsga ayb qilib qo'yilmaydi. Shuning uchun, normativ tizim qadriyat tizimidan ko'ra, xulq-atvorni aniqroq belgilaydi.

Norma darajalarga ega emas: norma bajariladi yoki bajarilmaydi. Biroq, qadriyatlarga xizmat qilishning "intensivligi" farq qilishi mumkin.

XULOSA

Qadriyat va maqsad tushunchalari o'rtasidagi aloqalarga to'xtalib o'taylik. Ba'zi qadriyatlar maqsad sifatida tushunilishi mumkin, lekin faqat insonning butun hayotiy faoliyatining terminal (lotincha *terminus* — chegarasi, oxiri) maqsadlari sifatida, ular esa bu faoliyatga ma'no beradi. Terminal qadriyatlar M. Rokich tomonidan [M. Rokeach, 1973 va boshqalar] maqsad-qadriyatlar deb atalgan. Shu bilan birga, shunday deb ataluvchi instrumental qadriyatlar ham mavjud, ular hayotiy faoliyatning maqsadi bo'lmay, uni tartibga soluvchi tamoyillar sifatida xizmat qiladi. Instrumental qadriyatlar M. Rokich tomonidan vosita-qadriyatlar deb atalgan. Shunday qilib, qadriyatlarning muhim xususiyati — ular insonlarning faoliyati va xulq-atvorida yo'naltiruvchi omil bo'lib xizmat qilishidir [2].

Shu kabi fikr va mulohazalardan xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, qadriyatlar olimlar tomonidan turlicha yondashilgan asoslarga ko'ra tahlil qilingan va shaxsning bevosita faoliyatini boshqaruvchi tizim sifatida qaralar ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. *Вебер, М.* Избранные произведения / М. Вебер ; пер. с англ. - М. : Прогресс, 1990.-805 с.
2. *Rokeach, M.* The Nature of Human Values / M. Rokeach. - L. ; N.Y. : Free press, 1973.
3. *Парсонс, Т.* Система современных обществ / Под ред. М.С. Ковалевой. - М.: Аспект Пресс, 1998. - 270 с.
4. *Сорокин, П.А.* Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин. - М. : Изд-во полит, лит-ры, 1982. - 544 с.
5. *Шакеева, ЧА.* Ценностные ориентации и самочувствие молодежи в новых общественно-экономических условиях / Ч.А. Шакеева. - М. : Институт практической психологии ; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1998. - 192 с.
6. *Сорокин, П.А.* Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин. - М. : Изд-во полит, лит-ры, 1982. - 544 с.